

ВІДГУК

офіційного опонента **ПЕЛЕШЕНКА Юрія Володимировича** на
монографію
ЛЕВЧЕНКО Наталії Микитівни «*Біблійна герменевтика в давній
українській літературі*», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук
за спеціальністю 10. 01.01. – українська література

Монографія Н.М.Левченко, подана на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук, присвячена цікавій і мало дослідженій в українському літературознавстві темі – вивченню місця і ролі герменевтики у вітчизняному письменстві доби Середньовіччя та Бароко.

Рецензована праця добре структурована: містить чотири розділи, які, в свою чергу, поділяються на невеликі за розміром підрозділи та параграфи, кожен з яких присвячений певній проблемі або розглядові особливостей тлумачення Святого Письма окремим автором.

У першому розділі монографії авторка вичерпно пояснює зміст герменевтики як науки, історію її виникнення, становлення, визначає також різницю між власне герменевтикою та екзигетикою, зокрема стверджує, що остання «може розглядатися як структурант герменевтичного аналізу, точніше як його підготовчий етап» (с.17). Дослідниця простежує розвиток герменевтики в студіях українських та зарубіжних дослідників. Так авторка доволі детально розглядає внесок у досліджувану проблему О.Потебні, а також констатує, що в українському літературознавстві питання біблійної герменевтики вивчалось, насамперед, вченими, які зосереджували свою увагу на письменстві епохи Бароко. Натомість, цілком справедливо зауважує Н.М.Левченко, «поза пильною увагою істориків української літератури на сьогодні залишається проблема становлення і формування біблійної герменевтики в києворуський період» (с.65).

У другому розділі «Біблійна герменевтика в українській літературі старокиївської доби» дослідниця окрім безпосереднього аналізу перекладних та оригінальних пам'яток письменства Київської Русі XI –XIII ст. робить

стислі, проте ґрунтовні екскурси в історію розвитку біблійної герменевтики, починаючи від появи Септугінти – перекладу александрійськими книжниками грецькою мовою Святого Письма за наказом єгипетського царя Птолемея Філадельфа. Н.М.Левченко пояснює основні тези алегоричної екзигези Біблії Філоном Александрійським, «духовного» тлумачення сакральних текстів Орігеном, буквального розуміння Святого Письма теологами Антіохійської школи та апологетом Західної Церкви Тертуліаном. Тут також цілком справедливо стверджується, що Амвросій Медіоланський переніс на Захід східнохристиянську методу символічної та алегоричної екзигези, і саме його вчення вплинуло на формування теорії біблійної герменевтики, здійсненої Августином Блаженным. Авторка зупиняється на особливостях тлумачення біблійних текстів Іоанном Златоустом, богословами Каппадокійської школи, зокрема, Василієм Великим, а також Григорієм Ниським, Єфремом Сиріним та Іоанном Дамаскиним.

Огляд історії розвитку біблійної герменевтики безумовно потрібний, адже без нього не можна зрозуміти особливості тлумачення сакральних текстів українським авторами XI–XVIII ст.

Отож, далі дослідниця переходить до безпосереднього вивчення особливостей біблійної герменевтики в киево-руському письменстві XI–XIII ст. Авторка цілком справедливо зазначає, що вітчизняна біблійна герменевтика цього часу зазнала як грецького, так і візантійського впливів і була пов'язана, насамперед, з перекладною літературою. У монографії аналізуються вкраплення в оригінальні тексти XI–XIII ст. фрагментів тлумачення Святого Письма, зокрема, в «Слово про Закон і Благодать» Іларіона Київського, проповіді Кирила Туровського та Луки Жидяти. Авторка наголошує на впливі Феодора Студита на повчання Феодосія Печерського і відшуковує екзегетичні вкраплення у «Повісті временних літ». Чимало уваги приділено також зразкам біблійної герменевтики в творах Нестора Печерського, зокрема, в «Читанні про Бориса і Гліба» та Житті Феодосія Печерського. Не забуває Н.М. Левченко й про художньо-стильові

особливості творів згаданих вище письменників. На її думку, вони успадкували запозичені з Святого Письма притчевість та параболічність.

Третій розділ рецензованої праці присвячено розвитку біблійної герменевтики в українській полемічній літературі кінця XVI – початку XVII ст. Тут дослідниця принагідно пояснює, що «біблійна герменевтика перш за все вивчає теорію сенсів (ноематика); засади шукання сенсу (евристика) та різні форми викладу (профористика)» (с.155), а також розмірковує про чотири сенси тлумачення біблійних текстів: буквальний, алегоричний, тропологічний (моральний) та анагогічний. Вказане вище важливе ще й тому, що християнський світогляд у ті часи передбачав, що всім елементам Всесвіту як творінню Божому також притаманні ці чотири сенси. Для кращого розуміння «механізму» біблійної герменевтики Н.М. Левченко зауважує, що в християнській теології алегорія співвідноситься з Вірою, тропологія – з Любов'ю, аналогія з Надією (с.169), а разом вони символізують Трійцю - Отця, Сина і Святого Духа.

Після цих важливих для означеної проблеми екскурсів авторка переходить до конкретних прикладів. Вона, зокрема, зупиняється на одному з найзнаковіших творів православних полемістів цього часу – «Ключі Царства Небесного» Герасима Смотрицького, стверджуючи, що в ньому письменник надавав перевагу алегоричному тлумаченню Святого Письма. Дослідження творчості Йова Заліза (Почаївського) дало можливість вказати дослідниці на наслідування останнім принципу префігурації, практиковану ще Іоанном Златоустом, згідно з яким події, зображені в Старому Завіті є прообразом подій Нового Завіту. Хоча зауважимо, що подібний спосіб тлумачення біблійних текстів був характерний і для інших теологів тих часів.

Н.М. Левченко також переконливо довела, що українська біблійна герменевтика кінця XVI – першої половини XVII ст. перебувала під впливом ісихастського вчення. Як приклад дослідниця наводить тексти творів Василя Суразького, Клірика Острозького та згаданого вище Герасима Смотрицького.

Вплив ісихазму, на думку авторки, позначився й на творчості Касіяна Саковича та Кирила Транквіліона Ставровецького.

Рецензована праця не обминула своєю увагою й твори католицьких полемістів. Авторка цілком справедливо твердить про вплив польського письменника Петра Скарги на тогочасну українську літературу, окремо зупинившись на його полеміці з «Треносом» Мелетія Смотрицького. Окремий параграф присвячено особливостям біблійної герменевтики в творах Іпатія Потія.

Особливості біблійної герменевтики в українській літературі доби Бароко розглянуто в четвертому розділі. Н.М.Левченко, спираючись на дослідження своїх попередників, вказує на основні напрями, якими розвивалося тлумачення біблійних текстів в античну та середньовічну епохи в Східній та Західній церквах, а також, як коментарі давніх богословів впливали на українських письменників XVII – XVIII ст. Авторка, зокрема, звертається до творчості Кирила Транквіліона Ставровецького, Антонія Радивиловського, Іоанікія Галятовського, Димитрія Туптала, Лазаря Барановича, Стефана Яворського, Феофана Прокоповича. Останній, на думку дослідниці, зазнав впливу протестантизму, особливості теології якого він, напевне, засвоїв під час перебування в Західній Європі. Феофан Прокопович, як і європейські протестанти, відстоював буквально прочитання Святого Письма.

Окремий параграф четвертого розділу присвячено вивченню феномену префігурації в бароковій естетиці, який давав можливість уникати суперечностей при коментуванні біблійних текстів. Н.М.Левченко зупиняється на таких аспектах тлумачення Святого Письма, як концепт сакральної антропології, феноменологічна екзигеза імені Бога в українських барокових творах, а також досліджує теофанічну символіку каменю в письменників XVII – XVIII ст. Принагідно до вказаних вище тогочасних авторів долучаються Захарія Копистенський та Григорій Сковорода.

Зупиняючись на особливостях біблійної герменевтики в творчості Димитрія Туптала, авторка аргументовано доводить, «що буквальний сенс передбачає пряме прочитання Біблії, аналогічний – утілює сподівання людей на потойбічне життя, а моральний – викладає закони, що ними людина повинна керуватися в земному житті» (с.279).

Наступний підрозділ містить аналіз текстів тогочасних письменників, які практикували буквальне розуміння Біблії. Тут дослідниця знову звертається до герменевтичної практики Феофана Прокоповича, який вважав основним критерієм осягнення істини науковий підхід до тлумачення сакральних текстів. Дослідниця зокрема, стверджує, що в «практичній екзигезі Феофана Прокоповича традиційна опозиція алегоричного та буквального методів біблійної герменевтики знімалася ідеєю богонатхненності Святого Письма» (с.298).

Останній підрозділ рецензованої монографії присвячено аналізу творчості Григорія Сковороди крізь призму загальної алегорези Біблії. Тут Н.М. Левченко зупиняється на джерелах алегоричного тлумачення Біблії в творах видатного українського поета і філософа, на поняттях мікрокосму і макрокосму, які застосовує при прочитанні Святого Письма Григорій Сковорода. Дослідниця вважає, що «намагаючись дошукатися істини у Святому Письмі, Сковорода пробує накладати на біблійні алегорії свої власні алегоричні конструкції, створюючи тим самим мовно-кодову систему, де «текст-код є саме текстом» (с.331).

Загалом позитивно оцінюючи наукову працю Н.М. Левченко, все ж необхідно висловити деякі зауваження. Так, у параграфі II.1.12. згадується про популярність у Київській Русі «Повісті про зруйнування Єрусалима». Насправді ця «повість» є частиною «Історії Юдейської війни» Йосифа Флавія. У параграфі III.1.6. авторка вживає термін «українсько-литовська література», з яким не можна погодитися. Адже тут ідеться про письменства трьох народів, що входили до Люблінської унії 1569 р. до складу Великого князівства Литовського – українців, білорусів і, власне, литовців. Тому не є

точним твердження про багатоконфесійність литовської літератури (с.193). Слід говорити про багатоконфесійність літератур народів, насамперед, українців та білорусів, що входили до складу Великого князівства Литовського. Не можна також погодитися з терміном «старокиївська мова» (с.191), яка ніби-то панувала в цій державі. Точніше, у цьому випадку треба говорити про мову, що склалася на основі церковнослов'янської, ввібрала в себе елементи розмовної української, білоруської та польської мов, а також латини.

На основі висловів Григорія Сковороди: «Библия есть человеком, и ты человек», «Сын человек, или Христос, - все то одно» Н.М.Левченко робить висновок, що «Христос, людина, біблія у Сковороди – одне й те саме» (с.311). Рецензент категорично не може погодитися з таким трактуванням цих фраз.

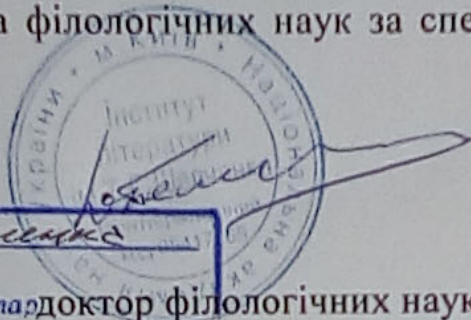
Рецензована книга зовсім не містить матеріалів з епохи пізнього Середньовіччя. Адже в XIV – XV ст. в Україні також розвивалася біблійна герменевтика, про що свідчать твори того ж Григорія Цамблака. Хотілося б прочитати й про особливості сприйняття Святого Письма і в Івана Вишенського, який зазнав на собі впливу ісихастського вчення.

Список використаних джерел, що налічує 799 позицій, свідчить про ґрунтовну обізнаність авторки з широким колом питань, порушених у монографії.

Основні положення наукової праці Н.М.Левченко висвітлені у 61 статті, з яких 16 опубліковано в фахових наукових виданнях за переліком ДАК України, 15 – у зарубіжних виданнях та 31 – додаткові публікації. Зміст автореферату відповідає змістові монографії.

Окремо хотілося б підкреслити практичне значення наукової праці Н.М.Левченко. Її результати можуть бути використані під час написання нових курсів з історії української літератури, релігієзнавства, спецкурсів та спецсемінарів.

Монографія Наталії Микитівни Левченко написана на належному науковому рівні, відповідає вимогам ДАК України і «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою № 567 Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., та змінам внесеним згідно з постановою № 656 Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р. Її ж авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Ідентифікую
засвідчую
Учений секретар
Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України
13 жовтня 2018 р.

Ю.В. Пелешенко,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник

Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України